

ARTS002 LgBA07

přístupy k vědeckému poznání jazyka

**věda, její metodologie
a jazyk**

jan havliš

: ústav jazykovědy a baltistiky
:: obecná jazykověda

M U N I
A R T S

Creative Commons: Uveďte autora-Neužívejte dílo komerčně-Zachovejte licenci 3.0 Česko License

sylabus

- : poznání – kognice a způsoby poznávání
  - :: mimovědecké poznání, vědeckometodické poznání
  - :: co je to jev, kontext, definice jevu a jeho klasifikace
- : jak funguje mysl – model, indukce, dedukce, abdukce a analogie
  - :: tzv. problém indukce, kognitivní předpojatosti
- : svět kolem nás – systém, vědecký model, pravda
- : jak model vzniká – hypotéza a její testování (vědecká metodika)
  - :: definice, popis, vysvětlení (podmínky nutné a postačující), předpověď
- : co to ta věda je a co není
  - :: aneb tzv. problém demarkace – pavěda, (antivěda)
- : teorie, paradigma
  - :: rozpor mezi zavedenou teorií a novou empirií

doporučená literatura

- [01] Lukáš H. Zahradník, **Filozofie vědy**, *Univerzita Palackého v Olomouci* 2014
- [02] Lukáš H. Zámečník, **Nástin filozofie vědy**, *Host* 2015
- [03] Carl G. Hempel, **Filozofie přírodních věd**, *Pavel Mervart* 2015
- [04] František Ochrana, **Metodologie vědy – úvod do problému**, *Praha* 2009
- [05] Emil Tkadlec, **Strategie a metody vědecké práce v přírodních vědách**, *Univerzita Palackého v Olomouci* 2011
- [06] Nikolaj Demjančuk, **Filozofie a vědecké myšlení**, *Aleš Čeněk* 2002
- [07] Jan Hendl, **Kvalitativní výzkum: základní teorie, metody a aplikace**, *Portál* 2016
- [08] Robert Audi, **Epistemology**, *Routledge* 2003
- [09] Alex Barber (ed.), **Epistemology of language**, *Oxford University Press* 2007
- [10] Matthias Steup, Ernest Sosa (eds.), **Contemporary Debates in Epistemology**, *Blackwell Publishing* 2005
- [11] Jan W. F. Mulder, Sandor Hervey, **The Strategy of Linguistics**, *Scottish Academic Press Ltd* 1980
- [12] Alex Rosenberg, **Philosophy of Science**, *Routledge* 2013
- [13] Ruth Kempson, Tim Fernando, Nicholas Asher (eds.), **Philosophy of Linguistics**, *Elsevier* 2012
- [14] Richard Dawkins, **Climbing mount improbable**, *WW Norton* 1997

jev (to poznávané)

- : vnímáme smysly
- :: se smyslovými vjemy operuje mysl

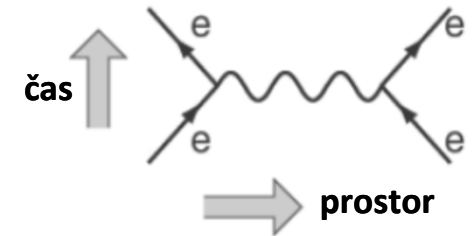

bílý čtverec

mezi poznávaným a poznáním
stojí naše smysly - mysl - jazyk

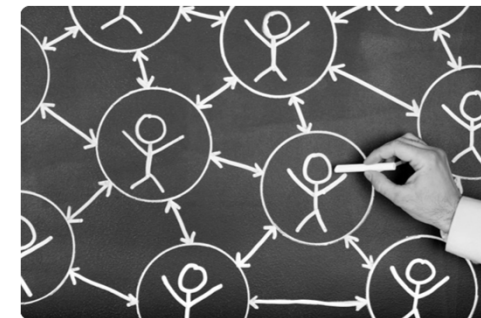
to poznané – definice a klasifikace

- : co je to kočka?
- :: kočku vnímáme jako objekt (entitu)
- ::: je diskretní (jasně vymezený) a homogenní (stejnorodý)?
- :::: soubor buněk, biomu a prostředí – dynamická koexistence
- :: každá kočka je *de facto* unikátní jev, ale ne úplně ;)
- ::: čím se sobě různé kočky podobají a čím se liší?
- :::: jak pak kočku definujeme a klasifikujeme různé druhy koček?

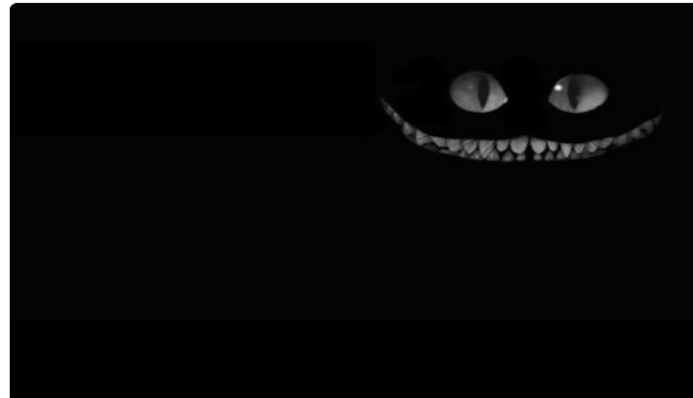

- : co je to jazyk (v nejširším slova smyslu)?

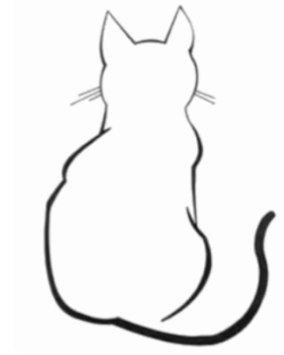
- :: jazyk je stav (*gestalt*)
- ::: má hmotnou povahu, ale není to objekt, je to aspekt dynamické interakce objektů
- ::: od idiolektu (moje čeština teď a tady) až po metajazyk (čeština obecně)

kolik musí mít jevy společného, aby byly tímtéž?

klasifikace pozorovaného jevu

poznávání je základní součást bytí

naše mysl stále pracuje

: pozorujeme, třídíme a vysvětlujeme

videmus modo per speculum in ænigmatibus
vidíme pouze jako v zrcadle, jen v hádankách

poznání (stav)

= **poznávání** (proces) + **poznatek** (výsledek)

přesvědčení – nejasné / neověřené

názor – zaujaté / neověřované

víra – přijímané / neověřitelné

poznání – ověřitelné (odůvodněná domněnka)

: *Diagóras z Mélu modlíci se a utonulí*

: **smyslové** – vlastní všem živým tvorům

:: dáno fyzickou interakcí

: **rozumové** – vlastní tvorům s inteligencí

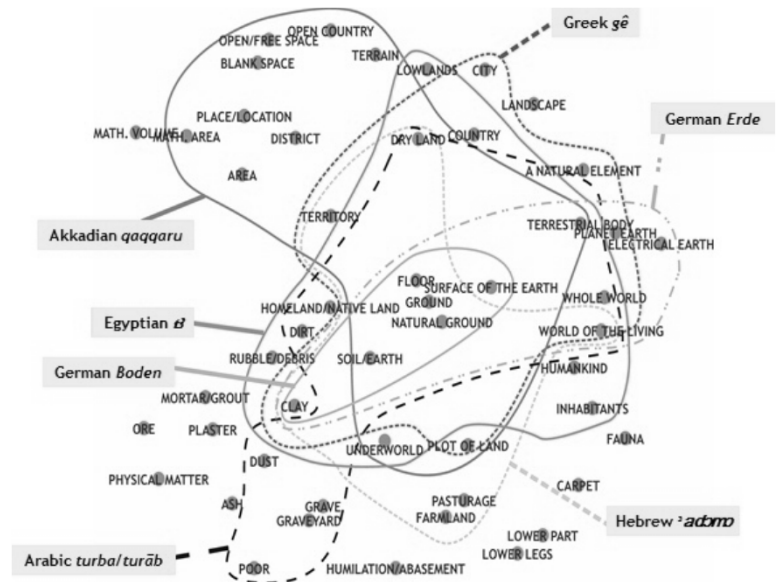
:: dáno rozborem příčin a následků; mentalizace

:: **vědecké** – rozumové metodické poznání

::: dáno použitím metody zkoumání

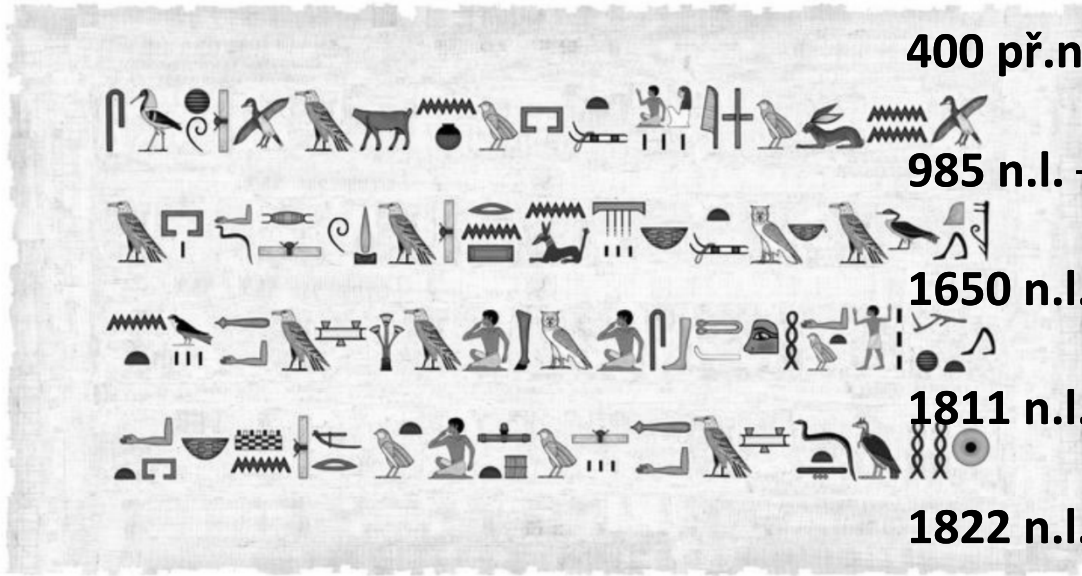
každý poznatek **je vždy spojen** s jiným poznatkem

: mapa či síť poznatků

příběh pěti textů (Egypt)

400 př.n.l. – autor

985 n.l. – Abú Bakr Ahmad ben Alí ben Vachšija an-Nabátí

1650 n.l. – Athanasius Kircher

1811 n.l. – Thomas Young

1822 n.l. – Jean-François Champollion

Principia literarum Aegyptiarum fabrica. Et institutio falsa à Tausio sine Mercurio Trimegisto.

Charact. Zoographicus.	Figura literarum Vulgaris.	Graecorum ad eas affinitas.
I.	Α αἰὶνός δαεμον dicitur, id est, Bonus Daemon.	Α
I I.	Γ γἄστα δicitur, id est, Norma.	Γ
I I I.	Δ δἄλας δicitur, id est, Bonus ager.	Δ
I V.	Υ Processus inferiorum ad superiora. Symbolum est.	Υ
V.	Ο ὠτῶν δicitur, id est, Mundi Dominus.	Ο

to, co víme

co a proč pozorujeme

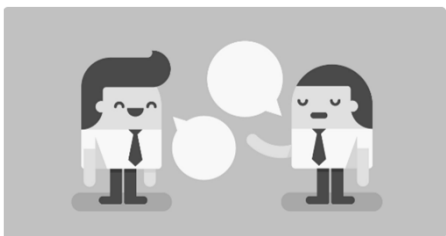
: ~~paradigma~~ ovlivňuje ~~data~~

: ~~data~~ pak zpětně ovlivňují ~~paradigma~~

co a proč pozorujeme

to, co víme

poznání je kontextuální

kontext pozorovaného jevu

řeč
: jazyk

mysl
: jazyková kompetence, gesta, výrazy
: mentalizace

kulturní artefakty
: texty (písmem i řečí)
: kulturní paměť, média

lidská kultura

svět

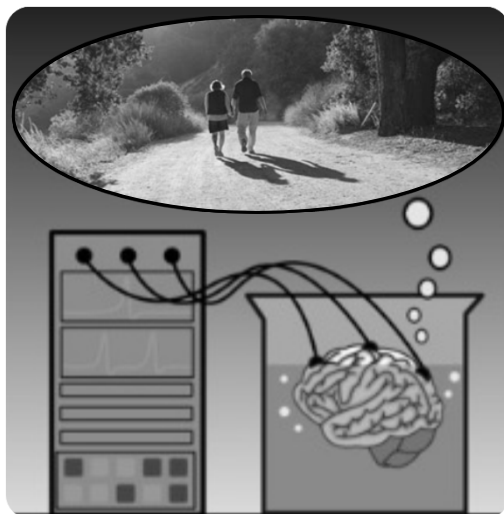
pozorované jako systém
: úroveň dána tím, co chci pochopit
:: systémy jsou více méně arbitrární

cogito ergo sum – myslím, tedy jsem

: je to jediná jistá věc?

: jak víme, že tam venku něco je?

: mozek v akváriu
(*brain in a vat*)
:: film *Matrix* (1999)

základní axiom vědy

: mimo naši mysl něco je a je to na ní nezávislé

: nemáme žádné racionální důvody věřit v objektivní realitu,
ale nemáme jinou možnost, než si počínat, jako by existovala

David Hume

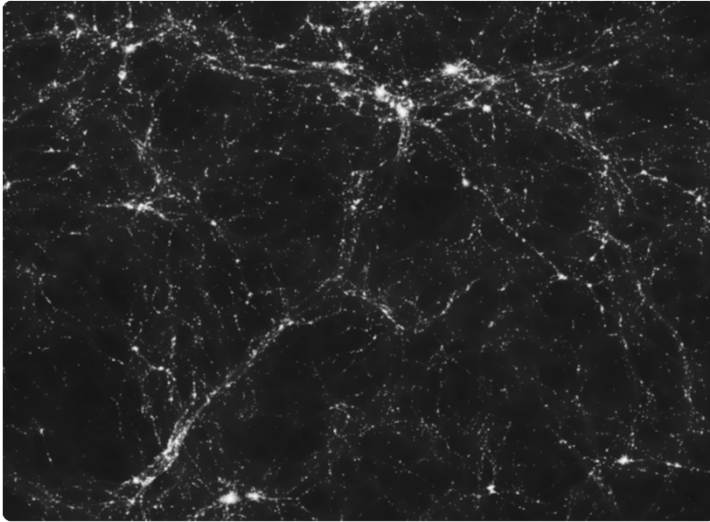
The Joy of Tech™

Nitrozac & Snaggy

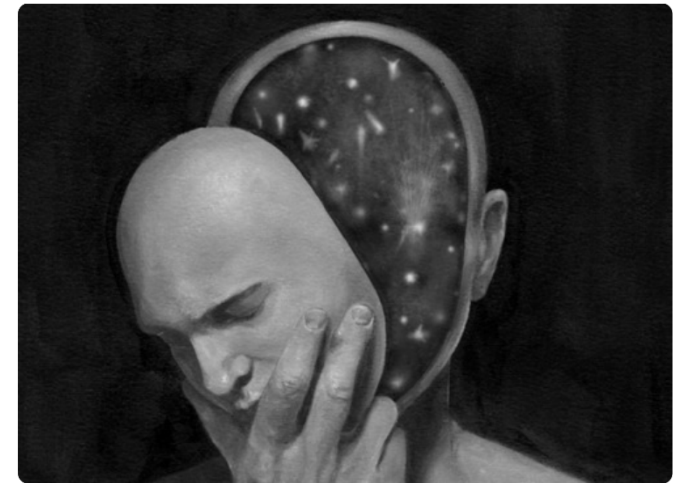
to byl přesně ten okamžik, kdy Stanley pochopil význam
slovního spojení „chyba v mejtriksu“

svět existuje nezávisle na mysli

svět je (s)tvořen myslí

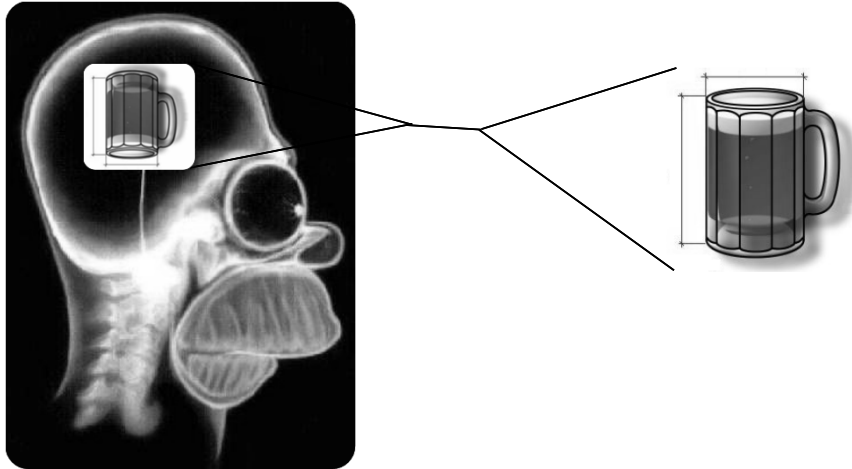
povaha pozorovaného světa

svět existuje jen v mysli

reflexe pozorovaného světa (mentální model)

: vzniklá prostřednictvím poznávání (kognice)

: **subjektivní reflexe světa**

:: model světa v mysli

::: kognitivní problém introspekce

: **intersubjektivní reflexe světa**

:: průnik subjektivních reflexí v kultuře

::: **nezastupitelná** pro existenci člověka i společnosti

reflexe slouží k porozumění (modelování) světa okolo nás

: vztažení toho, co se stalo, k tomu, co se stane / by se mohlo stát

: křivý

kognice

+ zkušenost

= poznání

/dotknete.se hvjst v.lednici/

/postaf.mi vodu na.čaj/

lidské poznání (kognice)

adaptace na životní prostředí

původně

: hominidé byli lesní plodožravci, potom v savaně často kořistí dravců

dnes

: řešení pro stále rostoucí společenské požadavky

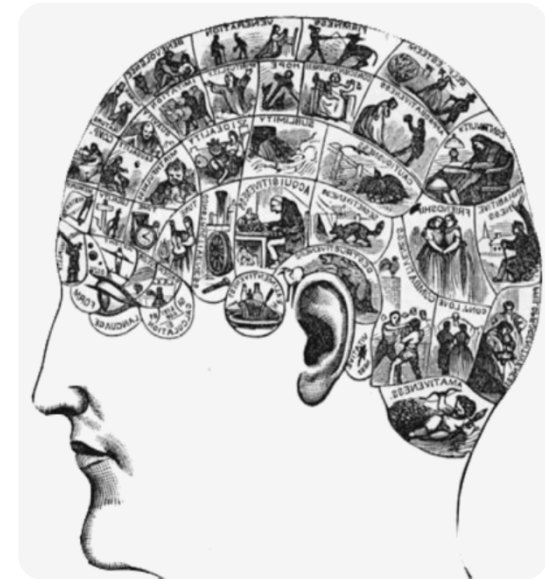
: vnímání

: pozornost, paměť

: komunikace

: uvažování, výpočet, řešení problému, rozhodování

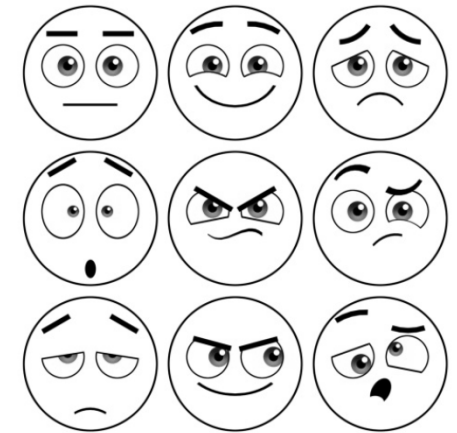
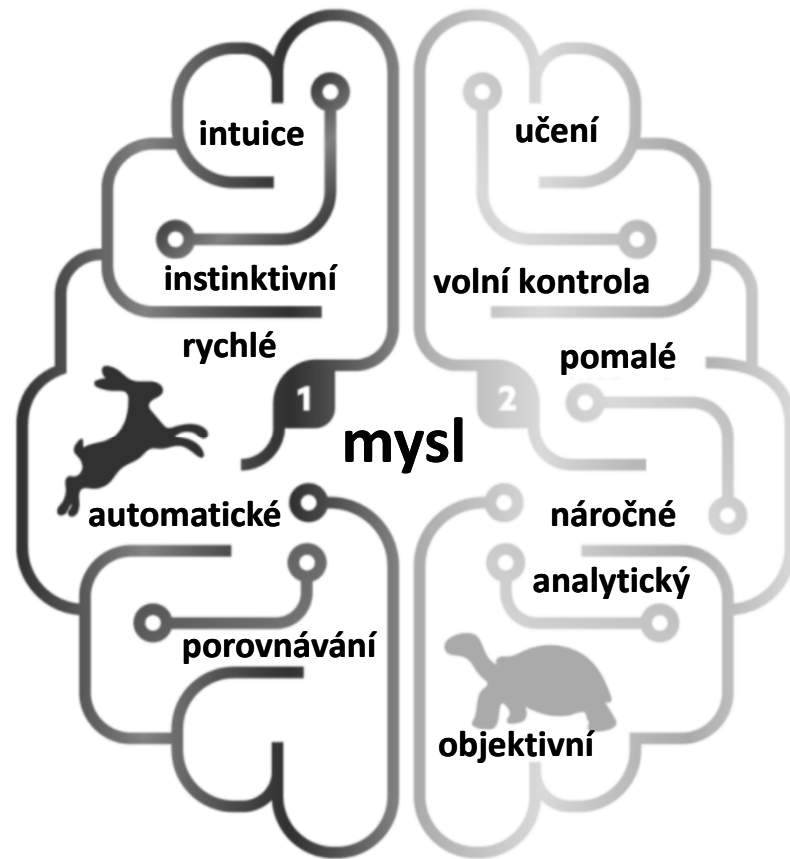
: jazyk

cogitatio – myšlení

jak kognice pracuje?

model lidské kognice – teorie dvojitého procesu
neboli pomalé a rychlé myšlení (*Daniel Kahneman*)

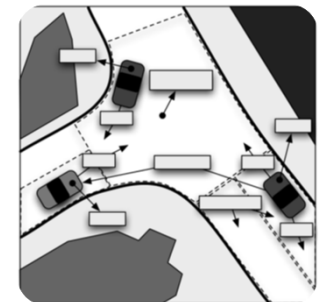

system 1 (zajíc)

: převážně řídí kognici

:: účinný spíše v adaptivním prostředí

::: prostředí, ve kterém se evolučně adaptoval

system 2 (želva)

: umožňuje řešit neadaptivní situace

:: nenadálé komplexní situace

: může být cvičen!

Ivan I. Šiškin – *Březový les*

smysly a kognice

neurofyziologické základy kognice

- : **zrak** – primární smysl, 75 – 90 % informačních vstupů
  - :: sluch 20 %, vůně 5 %, hmat 4 %, chuť 1 %
- : **ruka** – hmat (spojení mezi rukou, jazykem a čelním lalokem)

- : **rozpoznávání vzorů**
- : **zobecnění**
- : **třídění**

věda < č. vědět < *psl.* *vědě – mám viděno, viděl jsem

2, 4, ...

2, 4, 6, ...

2, 4, 6, 10, 14, ...

2, 4, 6, 10, 14, 20, 26, ...

2, 4, 6, 10, 14, 22, 30, ...

: instinktivně hledáme vzory

: informace vždy chybí

díky systému 1 také

: máme radši **příběhy** než **statistiku**

: raději se **utvrzujeme**, než **zpochybňujeme**

: **podceňujeme** roli **koincidence** v životě

: **vnímáme** svět kolem nás **zkresleně**

: máme snahu **příliš zjednodušovat**

: pracujeme s **nespolehlivou pamětí**

: **hledání vzorů**

:: úžasný nástroj **systému 1**

:: schopnost přiřadit příčině a následek je obrovskou výhodou

::: tahle schopnost může být snadno oklamána

::: trpíme **pareidolií**, tj. vidíme vzory v informačním šumu

lidská **mysl** umí **vyvozovat relevantní závěry z neúplných informací**

- : informace jsou **vždy neúplné**, jde o **míru neúplnosti**
  - :: jen ve formálních systémech mohou být informace úplné (matematika, logika)
- : tendence **chovat se intuitivně sebejistě** i při nejistotě
  - :: nemůžeme pochybovat, i když informace jen naznačují
  - :: tvrdá cena – (sebe)klam
  - :: klam je účinný a je třeba jej trestat
    - ::: „pomluvy“ – šíření špatné pověsti o lháři a lžích
    - :::: veřejné upozornění na lháře je účinnější než trest
    - ::: věda musí klamy (a omyly) odhalovat, protože stojí na poznacích učiněných dříve

: úspěšnost rozpoznávání emocí
:: stroj 90 % vs. člověk 70 %

mozek = racionální, **mysl** = iracionální

: lojová lampa

: zub pro duchy

kognitivní předpojatosti

: máme sklon **ignorovat protikladné doklady**

:: radši věříme tomu, co potvrzuje naše názory

: máme sklon **vytvářet vysvětlení za každou cenu**, i když jsou špatná

:: radši přijmeme unáhlené vysvětlení než se trápit přemýšlením

: máme sklon **jednat intuitivně**

:: jsme příliš líní používat systém 2 při plánování

: máme sklon **nevidět celou situaci**

:: zaměňujeme to, co si pamatujeme s tím, co je/bylo

: máme sklon **eliminovat ztrátu za každou cenu**

:: raději budeme podvádět (riskovat), než bychom přiznali chybu (ztráta)

: máme sklon **být snadno uvedeni v omyl manipulativní prezentací**

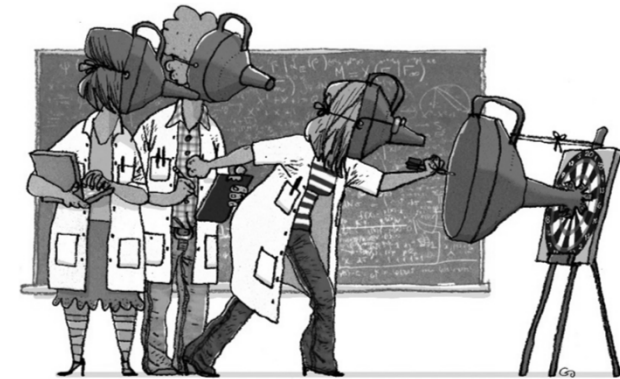
:: první dojem tvoří 70 % názoru

: máme sklon **bránit členy své skupiny**, i když se mýlíme

:: zkreslování či zadržování informací ve jménu společenské soudržnosti, kolektivní odůvodňování, obhajoba vlastních „vyšších“ morálních postojů, démonizace opozice, nedostačující, přehnané nebo scestné reakce na kritiku; vysoká hladina skupinové úzkosti (skupinové myšlení/skupinová stupidita)

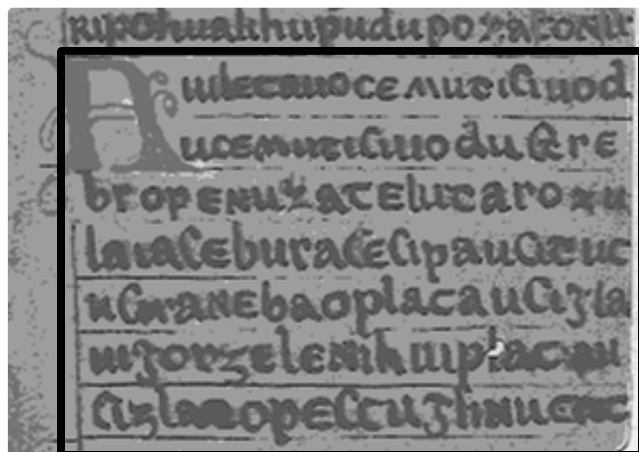
: *nedůvěra v nové poznatky*

:: *klasická vs. kvantová fyzika*

: *využívání optických klamů*

:: *koláčový vs. sloupcový graf*

Aiuletauocemutifiuod
ucemutifiuoduftre
bropenuzatelutarozu
laiafeburafefipaufituc
ufiranebaoplacaufigla
uigorzelenihuiplacau
fizlatopescuglinucac

aiuletauocemutifiuoducemutifiuoduftrebropenuzatelutarozulaiaseburafefipaufitucufiranebaoplacaufigla
uigorzelenihuiplacaufizlatopescuglinucac

: **psáno *scriptio continua*** – psáno jedním směrem bez mezer

:: začalo v Evropě mizet v 8. – 9. st., zmizelo v 13. – 14. st.

: **není to ani latina, ani němčina, takže pravděpodobně čeština**

: **primitivní pravopis** – žádné spřežky, žádná diakritika

:: totožný s pravopisem textu glosy v zakládací listině litoměřické kapituly (údajně poč. 13. st.)

:: u – v/u, f – s/š, c – č/k, i – i/j, h – ch

aiuletauocemutisiuoducemutisiuodustrebropenuzatelutarozulaiaseburasesipausitucusiranebaoplacausi
glauigorzelenihuiplacausizlatopescuglinucac

ai uletauo ce mutisi uodu ce mutisi uodu strebropenu za te luta rozulaiase bura sesipausi tucu sira
neba oplacausi glaiu gor zelenih uiplacausi zlatopescu glinu cac

Václav Hanka

aj vletavo če mútiši vodu če mútiši vodu strebropěnú za tě lutá rozvlajáše búra sesypavši tuču šira
neba oplakavši glavy gor zelených vyplakavši zlatopieskú glinu kak

Aj, Vletavo, **če** mútíši vodu,
če mútíši vodu strebropěnú?
Za tě lutá rozvlajáše búra
sesypavši **tuču šira** neba,
oplakavši glavy gor zelených,
vyplakavši zlatopieskú glinu?
Kak

Aj, Vltavo, proč svou vodu čeříš,
proč čeříš svou vodu stříbropěnnou?
Což tě rozvlnila prudká bouře,
sesypavší mračno širých nebes,
opláchnuvší hlavy hor zelených,
vyplavivší zlatopískou hlínu?
Jakpak

če – běžné v srbochorvatštině, doklady v češtině jen velmi ojediněle z Moravy

tuča – běžné ve východoslovanských jazycích, doklady v češtině jen omezené a dialektické

mútiši – koncovka **-ši** není v češtině vůbec doložená

**navození nového poznatku
indukce**

**odvození z poznatků
dedukce**

**složení řešení
syntéza**

: re-rekonstrukce indoevropštiny

:: nové vstupy (empirické i teoretické)

::: laryngály, chetitština, tocharština, vlnová teorie

analýza

ανα + λυειν

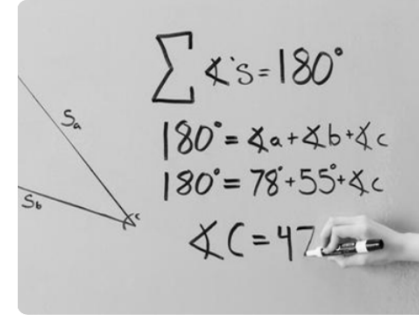
odlišení jednotlivých částí (systému)
: od pozorovatelného jevu ke známému

: klasifikační

: vztahová

: kauzální

syntéza

συν + τιθέναι

spojení znaků a významů relevantních prvků systému
: od známého k neznámému

: abstrakce

:: přibližování se od konkrétního jevu k obecnému

: zobecnění

:: sbližování znaků a vztahů ve společném obraze

algoritmus

: vědecká metoda

(závazný) postup operací vedoucí k cíli

indukce

- : argumentuje od aktuálních dat k odvozovanému modelu
- :: co je za tím za obecné pravidlo?

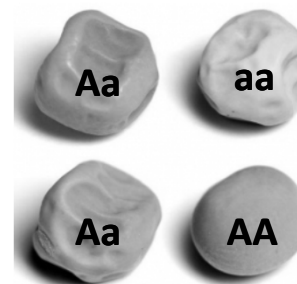
neúplná indukce

- : vede k závěrům, i když neznáme všechny prvky nebo fakta
- :: závěr je pravděpodobný, nikdy jist
- : úplná indukce jen v logice a matematice

eliminativní indukce

... ale, pane přednosto, víte, co mi vrtá hlavou? vždycky když odejdete kontrolovat strážce, spadne rozkaz. není to zajímavé? ... to já ti řeknu něco ještě zajímavějšího: vždycky když pan přednosta neodejde kontrolovat strážce, žádný rozkaz nespadne ...

Jára Cimrman

- : vytváříme pravidla na základě pozorování
- :: *tə > tse > zhī (jít, postupovat)
- :: *təʔ > tse^B > zhǐ (noha; to, co chodí)
- :: *təh > tse^C > zhì (cíl; to, k čemu jdeme)

indukční skok

dedukce

- : argumentuje od obecných principů ke konkrétním očekávaným případům
- :: podmínka opakovatelnosti za stejných podmínek; z pravdivého pravdivé

přirozená dedukce

pravidla blízká intuitivnímu, prelogickému myšlení

- : zásada sporu
- :: jev nemůže být sebou i svým opakem zároveň
- : vyloučený třetí (*tertium non datur*)
- :: jev buď nastává či nenastává
- : identita
- :: jev je stále tímž jevem
- : dostatečný důvod
- :: zřejmost vyvozená z empirie či pravdivých výroků

- : vysvětlujeme pozorování na základě pravidel
- :: *kapat* < *kvapkať*, *kapać*, *kápať*, *kàpati* < *kapati* < *kap*
- :: *kapnóti*, *schwappen*

abdukce

Peirce, Bateson

- : argumentuje přímo od aktuálních dat k odvozenému modelu
- :: hledání tzv. nejlepšího vysvětlení
- :: měla být dokonalejší variantou indukce
- : dobré jen pro tvorbu nových hypotéz
- :: bez testu není závěr abdukce nezbytně platný
- ::: nejčastější metoda revize nevyhovující teorie

tzv. *sloučení* v rámci minimalistického programu
(*merge in a frame of minimalist programme*)

- :: adaptace generativní mluvnice na nové poznatky
- ::: nicméně doklady stále hovoří proti

analogie

ανάλογος – poměr

- : argumentuje z podobnosti aktuálních a jiných dat
- :: předpoklad, že podobné jevy musí mít podobná pravidla
- : kognitivní proces **přenosu informace**
- :: sdílení abstrakce srovnáními, metaforami či obrazy (alegoriemi)

- : liší se od dedukce, indukce i abdukce
- : žádná záruka logické konzistence
- :: může být použita pro tvorbu hypotéz, ale ne jako logický argument
- : **špatná pro vědu, ale dobrá pro pedagogiku**

teorie systémů

věda ~ aplikovaná teorie systémů

III.

rámec pro analýzu a popis jakékoliv skupiny objektů, které v souhře mají nějaký výsledný efekt

system

- : uspořádaná množina prvků se vzájemnými vazbami
- : projevuje se vůči svému okolí odlišně, než jen pouhý soubor neprovázaných prvků

soustava

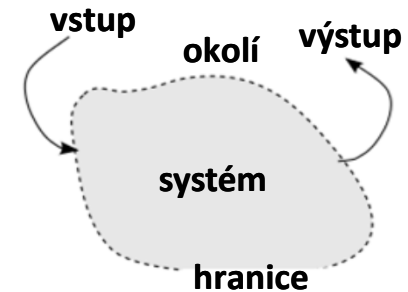
- : praktická realizace systému (hmotný systém)

prvek

- : má vstup a výstup (vazba, zpětná vazba)
  - :: umožňuje řídit aktivitu systému
- : nemá vnitřní strukturu (**černá skříňka**)
  - :: umožňuje studovat **složitý a neznámý** systém
  - :: nejsme závislí na aktuálním stavu jiného oboru

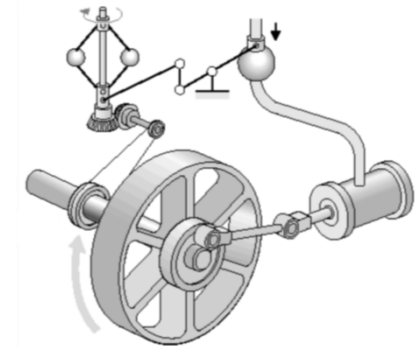
podsystem (prvek) → system → nadsystem

: pilot je prvkem letadla, sám je také systémem

zpětná vazba

- : nástroj řízení a regulace systému
- : pozitivní a negativní zpětná vazba
  - :: popohání a brzdí

kauzalita a determinizmus

příčin(-a/y) → jev

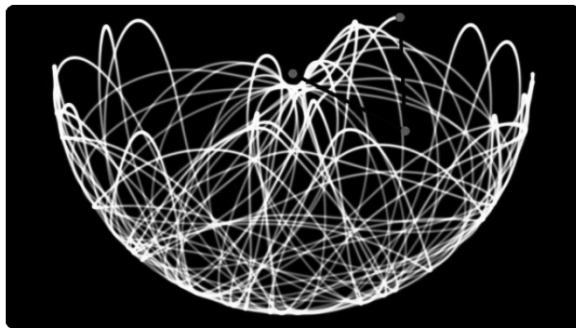
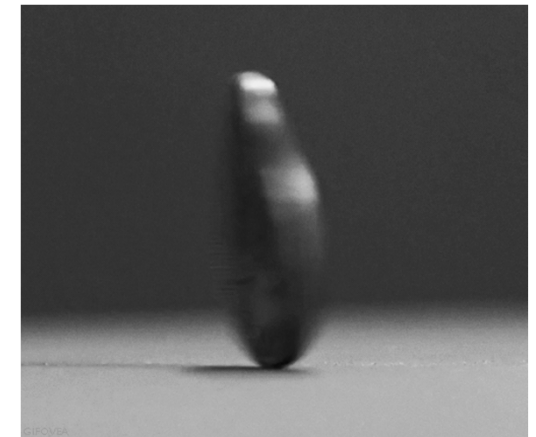
mechanický

stejně příčiny → stejné jevy

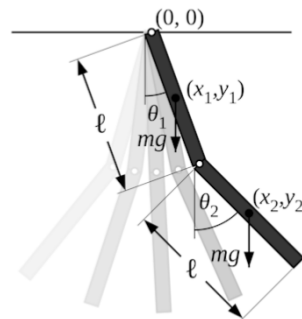
pravděpodobnostní

stejně příčiny → dané sady jevů
: s různou pravděpodobností

chaotický

stejně příčiny → podobné jevy
: s různou podobností

vědecký model a modelování : model pozorovatelného (systému)

: **technický model**
:: zkoumá, jak něco **funguje**

: **vědecký model**
:: zkoumá, jak něco **NEfunguje**

kde se vzal brněnský výraz *šalina*?
: elektrische Linie, schallen, ...

vytvoříme (vědecký) **model** a srovnáváme **s realitou**

: všechno sedí → ☹ ; několik různých modelů se může chovat stejně

: něco nesedí → ☺ ; vyloučili jsme jeden model!

podstatné úvahy ve vědeckém modelování

: co je ještě prvek systému a co vztah?

: jak hluboko mám jít?

: co už je okolí systému?

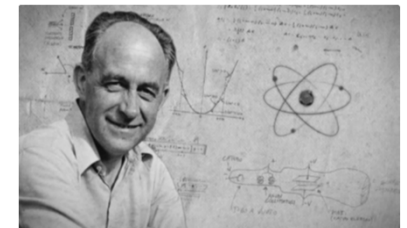
: **studovaný systém** je vždy **arbitrární**

:: slouží ke studiu komplexní (holistické) reality redukcí complexity

... jsou dva možné výsledky pokusu

: buď se hypotéza potvrdí a udělali jsme dobré měření

: nebo se nepotvrdí a udělali jsme objev ... *Enrico Fermi*

vědecké modely jsou stále užitečnější

proč padají objekty k zemi?

Aristoteles (- 4. stol.) – τόπος (τόπος)
: zákon přirozeného místa věci

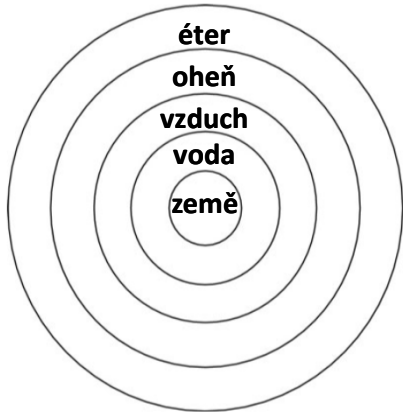
kde se vzala slova?
: božský původ, svět idejí
:: odráží dokonalost

Newton (17. stol.) – (přitažlivá) síla
: zákon popisující závislost síly na hmotnosti a vzdálenosti

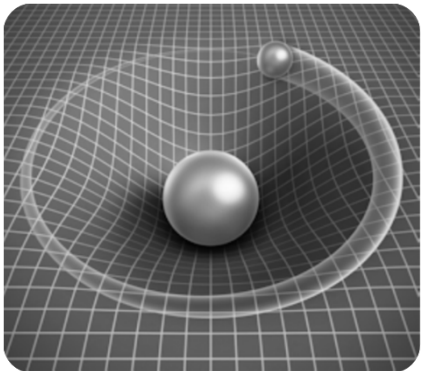
$$F_g = G \cdot \frac{m_1 \cdot m_2}{r^2}$$

Einstein (20. stol.) – zakřivený časoprostor
: zákon nahrazující sílu zakřivením časoprostoru

$$R_{\mu\nu} - \frac{1}{2} \cdot R \cdot g_{\mu\nu} + \Lambda \cdot g_{\mu\nu} = \frac{8\pi \cdot G}{c^4} \cdot T_{\mu\nu}$$

: *arbitrární znaky (F. de Saussure)*
:: *dog, chien, pes, собака, pero*
:: *rozvoj klasické jazykovědy*

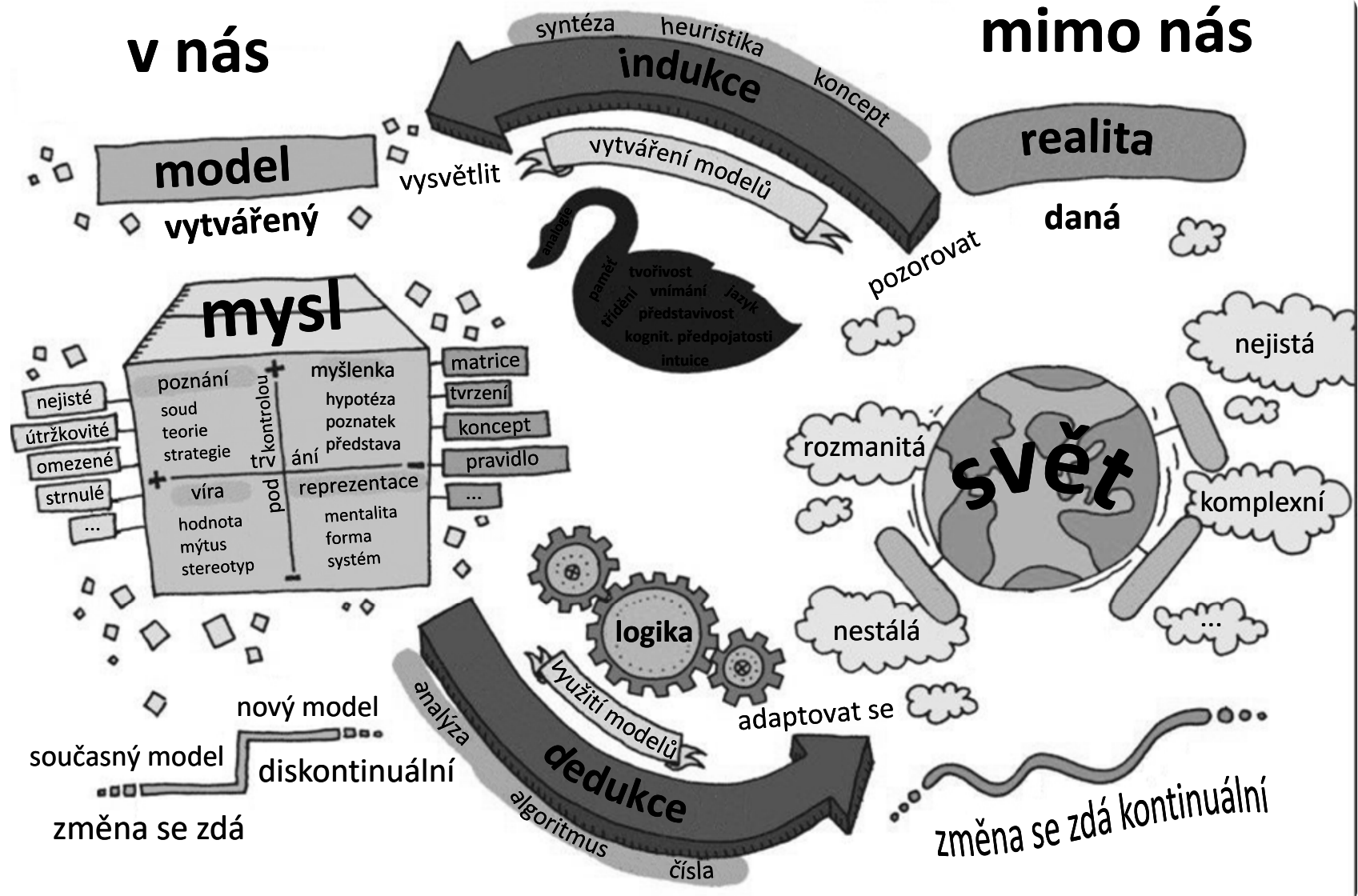

בְּרֵאשִׁית

: *kognitivně podmíněný*
:: *fonestémy, porce (chunks)*
(Morten H. Christiansen)

s čím pracujeme při poznávání

věda zahrnuje

: objektivitu

:: opakovatelné jevy, žádné osobní preference

: kritičnost

:: skeptické a kritické hodnocení, nic není samozřejmé

: testovatelnost

:: zvláštní způsoby empirického testování

:: důsledkem tzv. **sebeopravné efekty**

: nezávislost

:: co největší nezávislost

::: problematické – společensky, finančně a hospodářsky

: vývoj

:: umožňuje akumulaci vědění

věda co to je?

...a co věda není

soubor **ověřených poznatků**

: ale (metodicky) **utříděných**

:: důsledek indukčního skoku

: flogiston

je možné se přít o to **JAK**,

ale ne (nebo jen zřídka) o to **CO** *: hoření*

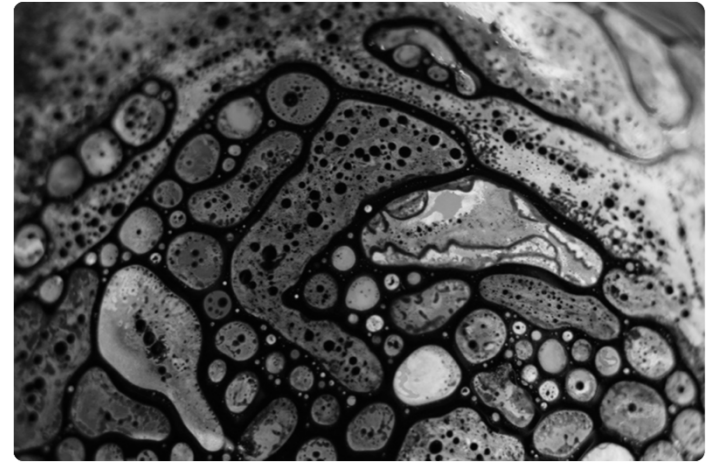
věda je metoda zkoumání

- : pozorování opakovatelného jevu
:: identifikace
- : popis jevu v závislosti na okolnostech pozorování
:: konceptualizace
- : zobecnění popisu a využití zobecnění k předpovědi
:: operacionalizace, formalizace, využití a testování

věda je společenská instituce

- : souhrn akceptovaných teorií a hypotéz
- : uspořádání společnosti dané aplikacemi vědeckých poznatků

věda je především lidskou činností

věda je organizovaný systém

- : vědci a jejich instituce

základní cíle vědy

cílem vědy by mělo být dosažení obecného poznání pozorovatelného

tj. pomocí **vědecké metody modelovat pozorovatelný svět**

: prostřednictvím přírodních zákonů (modelů)

:: model popisuje, vysvětluje a předpovídá

realismus

cílem je poskytovat pravdivé teorie o tom, jaký je svět

: **agnosticismus** (např. chaotický determinismus, kvantové jevy)

instrumentalismus

cílem je poskytovat funkční modely pozorovaného pro předpovědi

: **užitečné fikce** (např. rovník, náboj, foném, slovní druhy...)

realita

: objektivní realita

:: nezávislá na naší mysli/smyslech

:: bez tohoto předpokladu nedává věda smysl

: intersubjektivní realita

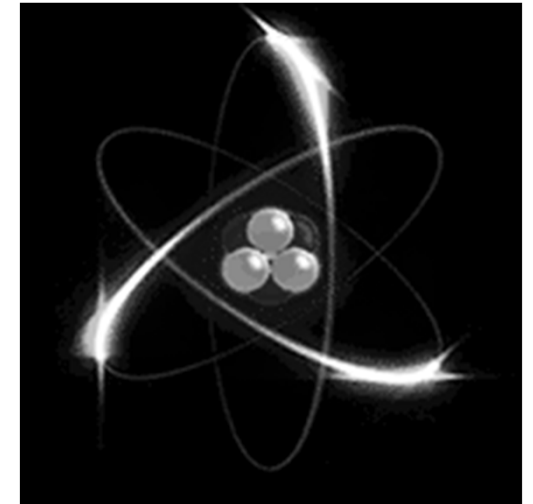
:: závislá na našich myslích

realita a pravda

pravda

: nedostupná

:: kvůli nedostupnosti objektivní reality

věda a nauka

tzv. problém demarkace

- : co je věda a co už není?
- : rozdíl mezi tzv. vědami a naukami (humanitními obory)
  - :: (ne)používání vědecké metody (nemusí nutně být pravda)
  - :: intersubjektivita (ta docela určitě)

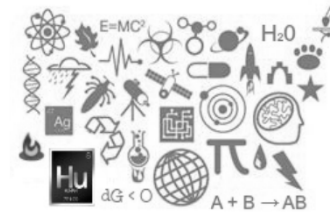
věda

- : objektivní, empirická; opakovatelné jevy
  - :: předpokládá empirickou testovatelnost a obecné, ověřitelné závěry
- : výzkumníci a vědci
- : fyzika, chemie, biologie, technika
- : lingvistika, psychologie, sociologie, ekonomie
  - :: obtížné modelování kvůli komplexitě popisovaných jevů

„divné“ vědy

- : matematika, logika
- : jako vědy se tváří, ale jsou to formální systémy
  - :: vnitřní logika, nevyžadují empirické testy

je mezi vědami a naukami

nepřekročitelná zeď?

lepší je hledat mosty

tzv. třetí kultura

nauky

- : (inter)subjektivní, interpretační; i analýza jedinečných artefaktů
- :: předpokládají i jedinečnost; často netestovatelné, ale relevantní, závěry (názor, estetika)
- : učenci

- : umění, právo, politika
- : historie, filozofie, pedagogika
- :: empirické i interpretační vstupy

kognitivní vědy

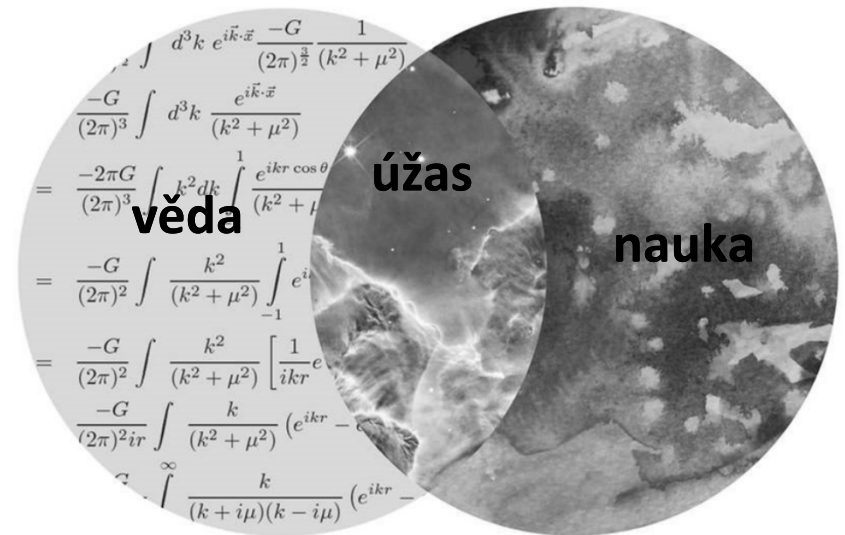
- : invaze vědy do nauk
- :: věda o mysli

věda i nauky

- : (snaha o) vnitřní bezrozpornost
- :: věda – vnější rozpornost je problém; změna teorie
- :: nauky – vnější rozpornost není problém, někdy je i žádoucí

věda nám řekne, jak namnožit bakterie dýmějového moru,
nauka nám řekne, proč by to nemusel být někdy dobrý nápad

chtěla by být vědou, ale nedodrhuje pravidla hry

pseudověda pavěda, alternativní věda

paprsky N (1903)

- : Prosper-René Blondlot oznámil jejich objev
- : do roku od ohlášení objevu 30 článků
- : jiná fyzikální pracoviště nebyla schopna experimenty zopakovat

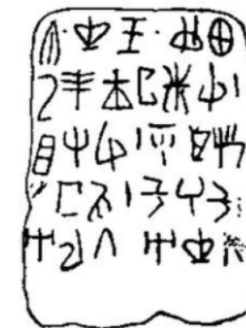
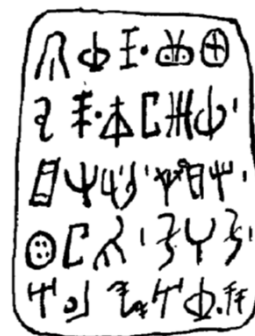
Robert W. Wood – test *Nature*, 1904

- : nespátrěn odstranil součástku z přístroje
- :: paprsky byly pozorovány
- : přisoudil pozorování kognitivním omylům

vědecký časopis **neuveřejní** žádnou závažnou práci **předem publikovanou bez oponentury**

- : Ján Kollár, Antonín Horák – *Slované v Itálii a na Krétě*
- :: TI TU PÁ-n ŠČAKÁ KUPA-č PÍTÁ SI TÚ-r
- :: tě tu pán čeká, kupec, žádá si býka
- :: PI?.TUNE MAKA RITE.PITAKESI I
- :: s tuňákem v malém hrnci

pravidla jak odlišit pavědu od vědy?

nelze je rozlišit jednoznačně

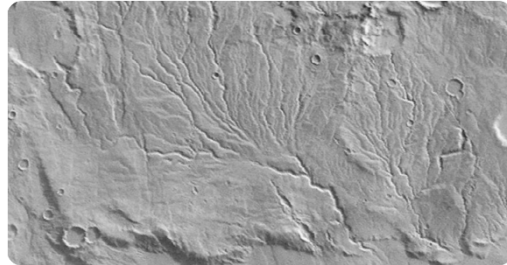
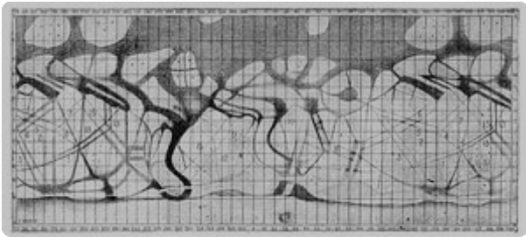
věda	pavěda	
prvotní cíl poznání	časté bočné aspekty: ideologie, kultura, obchod <i>inteligentní dizajn : Bible, UFO : proti vládě</i>	
poznání se vyvíjí	většinou se nevyvíjí, pokusy pouze potvrzují, nerozšiřují <i>ve vědě nedostáváme odpovědi, ale jen nové otázky</i>	
poznatky se testují	testování poznatků je často chápáno jako kacířství <i>ve vědě je obrazoborec ne kacířem, ale hrdinou</i>	
nesouhlasná data jsou zajímavá	nesouhlasná data jsou ignorována či potlačována <i>každý rád věští, ale pak už nezkoumá, stalo-li se tak</i>	
žádný poznatek není jednou pro vždy	poznatky jsou často dogmatizovány <i>logická nemožnost vyvrácení není důkaz</i>	
poznatek musí obstát sám o sobě	často poznatky vyžadují podporu autority <i>podpora tvrzení vědeckými tituly</i>	
jasný a jednoznačný jazyk	vágní a nejednoznačný jazyk <i>energie, vibrace, pole</i>	<i>„pirátský zákon je spíš doporučení než pravidlo“ kapitán Barbossa</i>

proč se zabýváme pavědou?

: když by ji možná šlo přejít pousmáním...

live and let die

: *marsovské kanály, Schiaparelli (1877), Antoniadi (1909)*

: *Freud a případ bezdětné ženy*

a nebyla věda sama někdy nazývána pavědou?

na přelomu paradigmat

: A. Michelson, J. J. Thomson, A. Wegener

a nemůže se věda stát sama někdy pavědou?

kdykoliv není možné novou hypotézu testovat

: strunová teorie; pokus změnit pravidla „hry“ jen aby šlo „vyhrát“

**touha něco vidět způsobuje, že to pozorujeme
touha po čisté síle ovlivňující naše osudy**

nebezpečné aspekty pseudovědy

: ničivé šarlatánství, komerční podvody;
sektářské kultury; politické tlaky

: blízce příbuzné nedůvěře v neznámé
a přehnané důvěry v „magii“

ne selský rozum,

ale kritické myšlení a pochybnosti

vědecká metodika

IV.

věda je složitá filozoficko-sociální metoda dosahování (užitečných) poznatků

jev / pozorování / experiment/ dotazování

- : základní prvek empirické studie
- : co je relevantní? co je chybné?

hypotéza

- : umožňuje si klást správné otázky
- : co je správné?
- : má význam jen pro předpověď a kontext

teorie / paradigma

- : koherentní sada doložených hypotéz
- : neustálý posun
- : věda se stále přehodnocuje – nic není jednou pro vždy
  - :: klasická mechanika → kvantová mechanika
  - :: formalistická lingvistika → kognitivní lingvistika

vědecká metoda poznání

krok první

- : **filtrování** opakovatelných **jevů od náhodných** (šumu)
- :: snažíme se najít něco studovatelného (popisujeme)

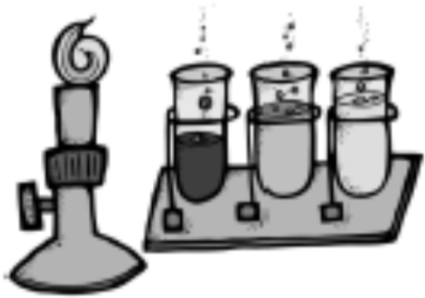

krok druhý

- : **doložení vztahů** mezi **takovým jevem** a **okolnostmi**, za kterých nastává
- :: pátráme po příčinných vztazích
- ::: hledáme závislosti (pozor, neplést si je s korelacemi)

krok třetí

- : **zobecnění doložených vztahů** a **předpovězení souvisejícího, ale dosud nepozorovaného jevu**
- :: formalizace nalezených vztahů a vyvození důsledků
- ::: tj. co by muselo nastat, kdyby to tak bylo

krok čtvrtý

- : **testování této předpovědi**
- :: vlastně tím **vyvrátíme** či **doložíme** ono **zobecnění**
- :: je-li doloženo, naše zobecnění znamená **nový poznatek**
- ::: nicméně **doklad vysvětlení** není **jeho** (nezvratný) **důkaz**

hypotéza

ὑπόθεσις – předpoklad, základ

typy hypotéz (základní)

obecná hypotéza

: pro všechna X platí Y

:: neverifikovatelné

::: prakticky nemožné vyčerpat všechny možnosti

:: falzifikovatelné

: všechny jazyky mají substantiva

:: falzifikace – alespoň jeden nemá

zvláštní hypotéza

: existuje alespoň jedno X , pro které platí Y

:: verifikovatelné

:: nefalzifikovatelné

::: dtto jako u obecné hypotézy

: čeština má členy

:: verifikace – stačí najít doklad

ve vědě se vyskytuje *de facto* výhradně první typ hypotézy

: všechny její důsledky se testují na shodu s realitou

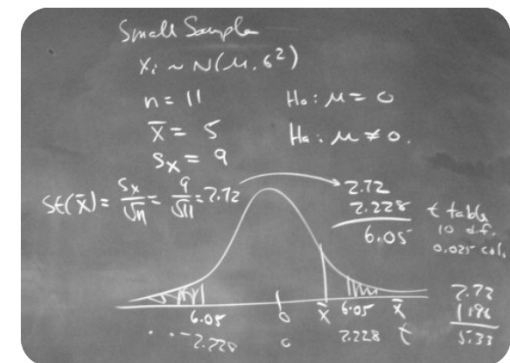
: stačí jeden rozpor a je třeba hypotézu reformulovat

vědecká (meta)hypotéza : soubor hypotéz (výroků)

matematika – „divná“ věda (formální systém); důkazy výroků (Gödel)

ve vědě není nic jistého!

nejistota ve vědě je funkcí, ne vadou!

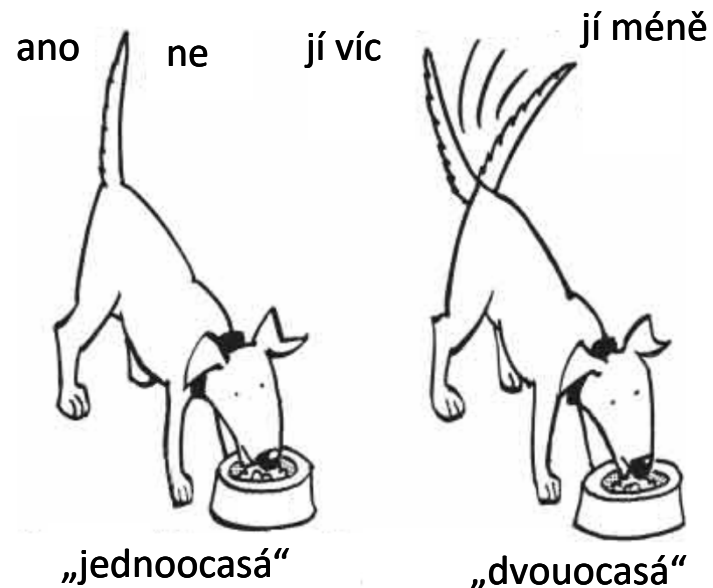

jak si můžeme klást v hypotéze otázku?

jaký je vztah mezi příjmem potravy a náladou psů?

jí šťastný pes více?

ovlivňuje nálada chování psů?

hypotéza

one-tailed

jednosměrná, kvalitativní

two-tailed

dvousměrná, kvantitativní

nová hypotéza / předpoklad

: konzistentní

:: v rámci paradigmatu; revoluce je žádoucí, ale ne za každou cenu

: úsporná

:: Ockhamova břitva; ne nutně, ale je to lepší východisko

: testovatelná

:: na základě opakovaně pozorovatelného / testovatelného jevu

: užitečná

:: měla by sloužit předpovědi jdoucí za rámec hypotézy

: rozšiřující

:: měla by zpřesňovat nebo posunovat předchozí poznatky

spekulace – základ předpokladu

: budu-li předpokládat, že platí X, můžu toho využít při konstrukci hypotézy?

: ale potom už jsou směrem dolů samé želvy

***post hoc* hypotéza**

: dodatečná hypotéza, snaží se vysvětlit, proč test tu původní vyvrátil

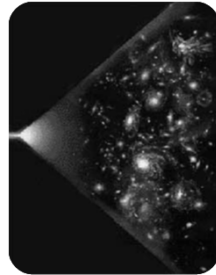
: nejde přímo o logické selhání, spíše o důkazní předpojatost

:: iracionální neochota změnit původní hypotézu místo pouhé nepravděpodobné modifikace

post hoc – po tomto

: *únosy emzáky*

: *Einstein a kosmologická konstanta*

***ad hoc* hypotéza**

: dodatečná hypotéza, vysvětlující jeden nepředpokládaný aspekt pozorování

: opět nejde o logické selhání

:: jsou ale podezřelé, mohou zamlžit širší kontext, vyplývající z pozorování neočekávaných důsledků

ad hoc – k tomuto

oba typy mohou být užitečné

: synergie hypotéz – např. třetí Keplerův zákon

: *kde se vzalo neutrino*

: *dinosauři schovaní v jeskyni*

typy pracovních hypotéz

nulová hypotéza (H_0)

: mezi studovanými proměnnými není závislost

testování H_0 (statistický test (test významnosti))

: předpokládáme, že hypotéza H_0 platí ;-)

: rozhodneme se, kterým **náhodným pokusem** hypotézu ověříme

: určíme, která **náhodná veličina** bude výsledkem pokusu

náhodný pokus

: jeho výsledek není jednoznačně předurčen podmínkami

: je neomezeně mnohokrát opakovatelný za stejných podmínek

náhodná veličina

: proměnná, jejíž hodnota je jednoznačně určena výsledkem náhodného pokusu

: **přijetí** hypotézy H_0 znamená, že ji považujeme za **možnou**

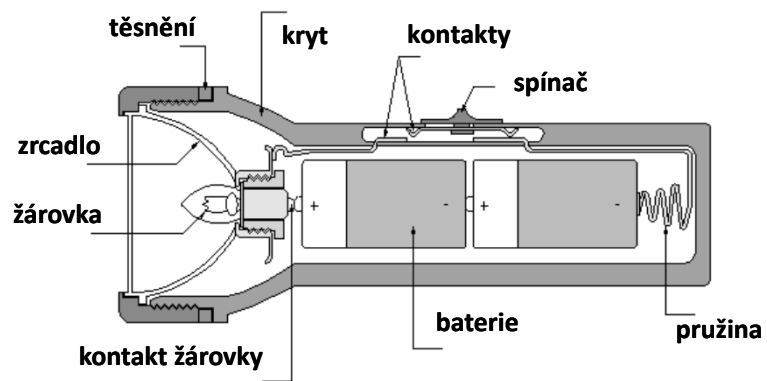
: **zamítnutí** hypotézy H_0 je ekvivalentní **přijetí** hypotézy H_a

alternativní hypotéza (H_a)

: mezi studovanými proměnnými je závislost

: fonestemická studie

jev / pozorování

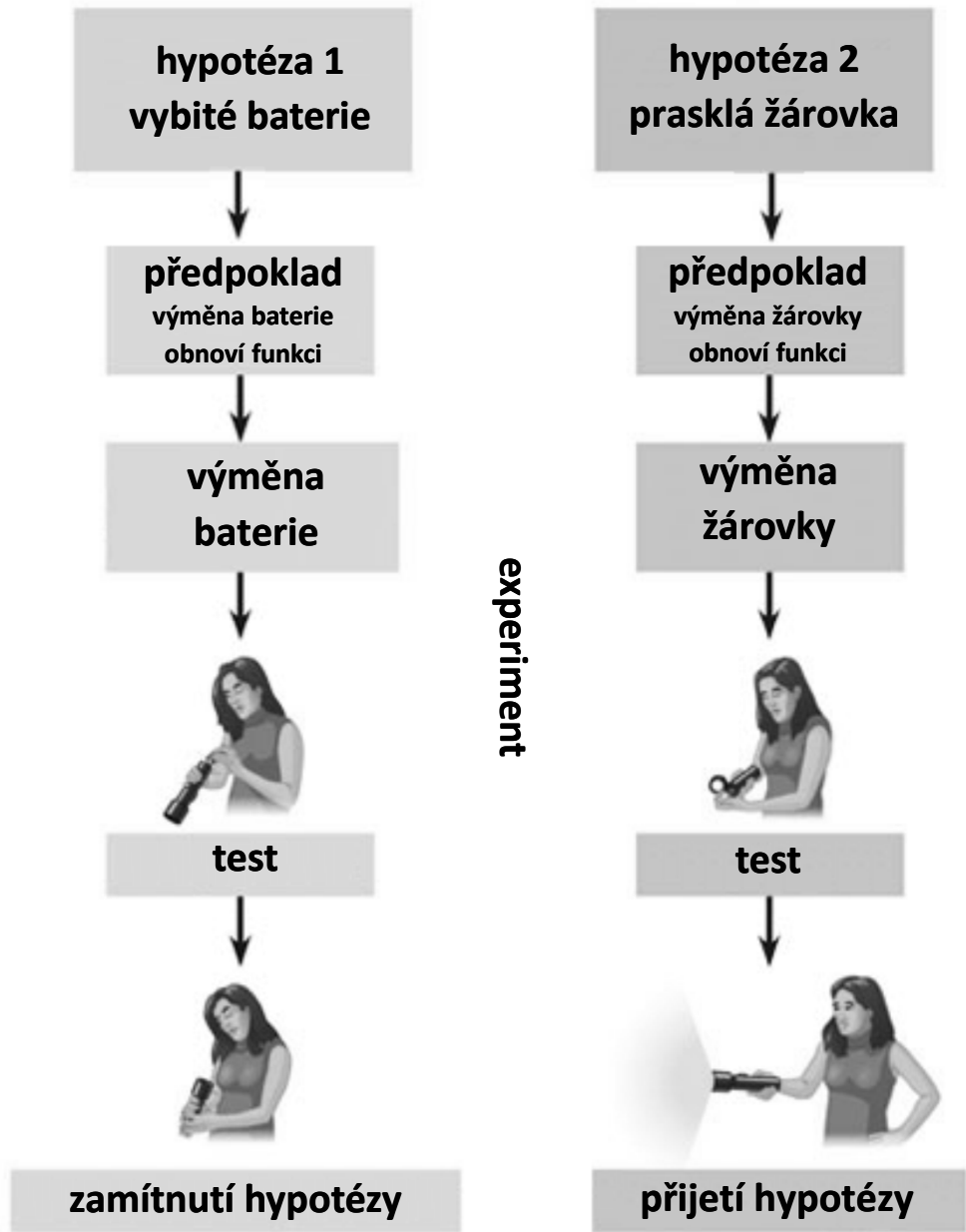

otázky

**hypotéza 1
vybité baterie**

**hypotéza 2
prasklá žárovka**

jev/pozorování

hypotéza

předpověď

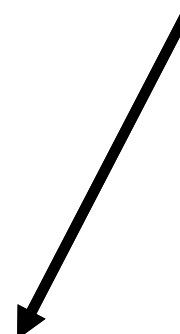
: reformulování hypotézy
bez následného testu
:: *post & ad hoc* hypotézy

reformulování hypotézy
nekonzistentní

empirický test

konzistentní

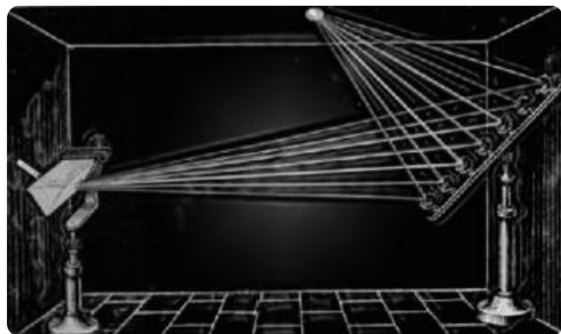
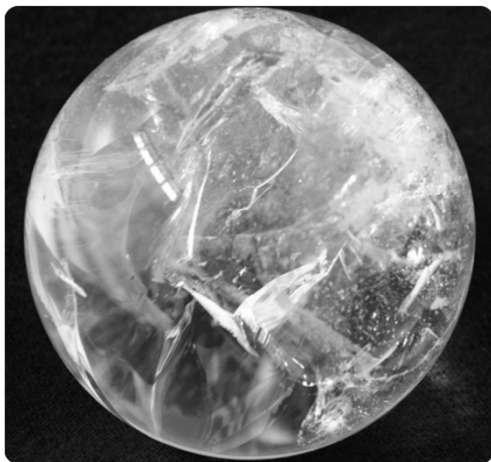
metahypotéza

teorie

paradigma

pověřivost (magie)

: **metodicky špatné poznání**

:: zobecnění a spojování jevů bez prokázané příčinné souvislosti

pověřivost je v přímém rozporu s kritickým myšlením

kritické myšlení (skepticizmus) vyžaduje gramotnost

: nejlépe v hláskovém písmu (širší gramotnost)

: záznamy vs. orální paměť

:: uvědomění si změn a jejich snazší uchopení

homeopatické potencování

: $1C = 1 : 10^2$, $10C = 1 : 10^{20}$

: *voda analytické čistoty 4C (1 : 10⁸)*

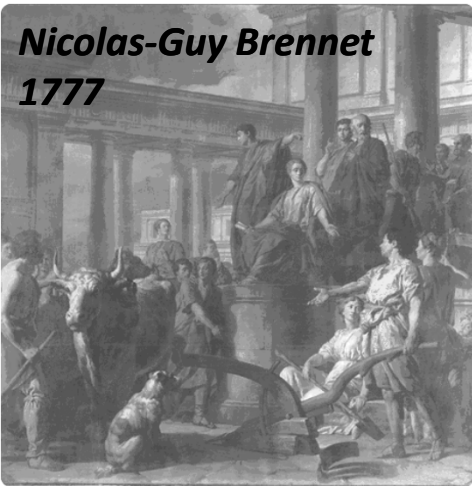
: *12C – ani jedna molekula (1 : 10²⁴)*

: *používáno až do hodnot 50000C (1 : 10¹⁰⁰⁰⁰⁰)*

没逝鞞耶三耶也喇嚕帝南
揭鞞殺怛藐阿怛婆薜鞞謨
帝殺逝姪三囉他喝硫殺薄
莎社鞞他勃喝揭囉璃社伽
訶三殺唵陀帝多者鉢窣伐

გელაი ქომფეგი თუ ესამიზდჷი
გაღათ მოლაგლი ეენდ მო თჷმფრტ
რაჷსანზ დუგჷქვა დადალიე ბადზოვმჷი
ეენდ სამიზლის ჰეაღლთუ შოთადჷით

འགྲོ་བ་མིའི་རིགས་རྒྱུད་ཡོངས་ལ་སྐྱེས་ཅམ་ཉིད་ནས་ཆེ་མཐོངས་དང་།
ཐོབ་ཐངག་རང་དབང་འདྲ་མཉམ་དུ་ཡོད་ལ། ཁོང་ཚོར་རང་བྱུང་གི་སྒོ་
ཅལ་དང་བསམ་ཚུལ་བཟང་པོ་འདོན་པའི་འོས་བབས་ཀྱང་ཡོད། དེ་
བཞིན་མན་ཚུན་གཅིག་གིས་གཅིག་ལ་བྱ་སྤྲོད་གྱི་འདུ་གནས་འཛིན་པའི་བྱ་
སྤྱོད་ཀྱང་ལག་ལེན་བསྟར་དགོས་པ་ཡིན།

Nicolas-Guy Brennet
1777

: *husitství, emancipace žen*

: *Gaius Furius Cresinus (157 př.n.l.)*

např. Galileo měl často děravou argumentaci

: jeho (špatná) argumentace a data (ne nutně jeho) ale vedli k **ověřitelným závěrům**

:: odmítal Keplerovy závěry (eliptické dráhy) kvůli platónskému axiomu (kruhové dráhy)

:: odmítal Grassiho popis komet (supra-lunární objekt) kvůli aristotelskému axiomu (sub-lunární)

špatný vědec

: zpravidla zmatený, nevědomý si síly relevantních argumentů

: místo argumentace se uchyluje k zařikání se Vědeckou Metodou (testování hypotéz)

:: vykonání určitých rituálů, aplikace zmíněné Metody, je odměněno zjevením Pravdy

:: medvědí služba vědě

paradigma

παράδειγμα – vzor, příklad, model

diskurz, tvrdé jádro

Kuhnův model – nesouměřitelná paradigmatata

- : normální věda, krizová věda, revoluční věda
- : paradigmatata jsou výlučná

Lakatosův model – vědecké výzkumné programy

- : výzkumný program je širší než paradigma
- :: programy mohou koexistovat a soutěžit
- :: vyvíjí se v čase
- ::: **pevné jádro** (axiomata) zůstávají, **ochranný pás** (heuristika) se mění

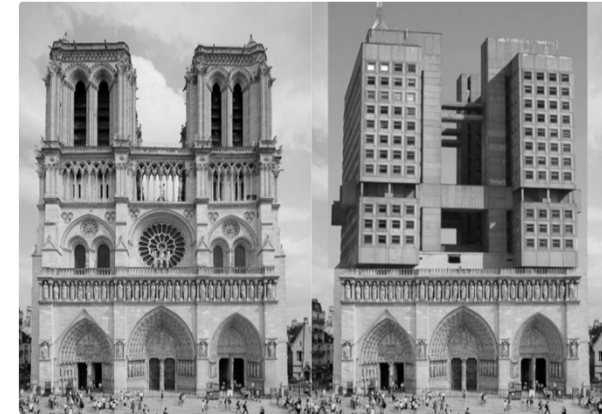
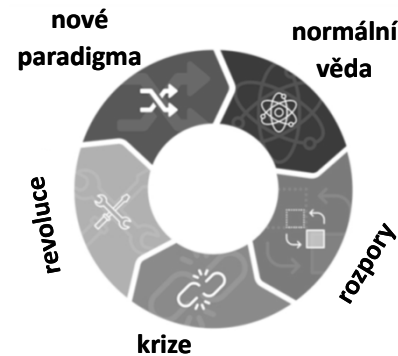
Laudanův model – výzkumné tradice

- : výzkumná tradice je také širší než paradigma
- :: tradice mohou koexistovat a soutěžit
- :: volnější spojení mezi nimi než u výzkumných programů
- :: **přijetí** (důvěra v pravdivost) nebo **sledování**
- :: sledování té s aktuálně nejvyšší mírou schopnosti řešit problémy

jak roste naše poznání?

: kumulativně nebo diskontinuálně?

:: je to spíše přístavba nebo přestavba?

nová teorie nevíteží **pravdivostí**, ale **jednoduchostí**

: i stará teorie vysvětluje

: příznivci staré teorie musí **vymřít** nebo odejít **do důchodu**

:: tzv. princip pokroku Maxe Plancka – *pokrok ve vědě následuje po každém pohřbu*

objevy je často učinit **několikrát** (mnohokrát), než si jich vědecká **obec všimne**

: teorie **je** soubor (meta)hypotéz

: teorie **není** lépe doložená hypotéza

: teorie se sice **nedají dokázat**, ale měly by jít **vyvrátit**

:: při **vysoké** míře komplexity **nejdou ani vyvrátit**

: *vývoj lingvistických paradigmat*

srovnávací lingvistika (co?)

> generativní lingvistika (jak?)

> kognitivní lingvistika (proč?)

: **předpoklady platnosti teorie** (které nikdo netestuje)

:: o nichž se vůbec neví

:: nebo jsou příliš samozřejmé

: věda snáší revoluce snadno – **černé skříňky**

: **revoluce** nedělají ve vědě chaos jako ve společnosti

: je dobré se **orientovat ve vědě** o jedno „patro“ výš i níž

: popularizace je nástrojem udržování **historické vědecké paměti**

co to pozorujeme (vidíme, slyšíme)?

co to znamená něco pozorovat (vidět, slyšet)?

: (opakovatelný) jev

: vjemy a jejich autenticita

jak si můžeme být jisti ohledně toho, co pozorujeme (vidíme, slyšíme)?

: kognice (smysly, mysl)

jak popíšeme to, co pozorujeme (vidíme, slyšíme)?

co to znamená něco relevantně popsat?

: analýza

: tvrdý vs. měkký popis

: axiomata vs. předpoklady

jak vysvětlíme to, co vidíme?

jak se to mohlo stát?

: syntéza

: kauzalita

: systém

co to znamená něčemu rozumět?

: kontext

: hypotéza

: test

co je to poznání?

: teorie

: vysvětlení vs. popis

jak můžeme sdílet poznání?

: formalizace

: zobecnění

: abstrakce

jak získáváme poznání?

co to znamená něco vědět?

: reprodukce postupu získání poznatku

: spolehlivost paměťového média

jak získáváme relevantní poznání?

co je to věda?

: metodické poznání = ověřitelné poznání

můžeme vědu studovat?

: věda je také opakovatelný jev

jak vědu děláme?

jak získáváme relevantní empirická data?

: odlišení jevu od šumu

jak správně vyhodnocujeme empirická data?

: ověření nenáhodnosti sběhu jevů

: bezrozporný popis systému

jak správně prezentujeme výsledky bádání?

jak se může vědecká praxe zvrhnout?

proč se může zvrhnout?

: obava z neúspěchu a pocit ohrožení plodí podvody

: neopisovat, nevymýšlet si, nezkreslovat

jak poznáme, že se zvrhla?

scientific model

~~THE TRUTH IS OUT THERE~~

SAPERE AUDE